

Suomalais-ugrilaisen 'varjosielun' perilliset itäisessä itämerensuomessa

MARIA KOK

Väitöksenalkajaisesityelmä Itä-Suomen yliopistossa 29. huhtikuuta 2016

”Sana *itse* on etenkin syntaktisen käyttönsä kannalta suomen sanojen joukossa ainutlaatuinen. Tutkimukselle se on tuottanut paljon ongelmia”, kirjoittaa Osmo Ikola (1995: 25) *Sananjalassa*. Väitöskirjani aiheena on *itse*-sanan syntaktinen käyttö suomessa ja sen lähimmissä sukukielissä, ja voin täydestä sydämeistäni allekirjoittaa Ikolan toteamuksen. Suomen *itse*-sanalla on piirteitä, joita millään toisella kielemme sanalla ei tiettävästi ole. Nämä piirteet ovat myös suurimmaksi osaksi yhteisiä kaikille itämerensuomen itä-pohjoisryhmän kielille, joita suomen lisäksi ovat karjala, vepsä ja inkeroinen.

itse-sanana oletetaan palautuvan suomalais-ugrilaiseen kantakieleen, jossa sen merkitys on oletettavasti ollut 'varjo' tai 'varjosielu'. Eräissä suomen etäisimmistä sukukielistä tämä vanha merkitys on säilynyt. (Paasonen 1908; Siikala & Ulyashev 2011: 153–175; SKES s. v. *itse*.) Suurimmassa osassa suomensukuisia kieliä *itse*-sanana oletetulle vastineelle on kehittynyt erilaisia kieliopillisia merkityksiä. Parhaiten se tunnetaan refleksiivipronominina, jonka avulla ilmaistaan, että lauseen subjekti kohdistaa toiminnan itseensä. Sitä käytetään myös possessiivisesti eli omistusrakenteissa. Lisäksi sen avulla painotetaan tai korostetaan tärkeitä sanoja tai niiden tarkoitteita eri tavoin. Kaikki nämä käyttötavat esiintyvät myös itämerensuomen itä-pohjoisryhmän kielissä. (Ks. Bartens 1997; 1999: 113; 2000: 159–162; Koivisto 1995: 150–156.)

itse-sanana refleksiivinen käyttö – esimerkiksi *varo itseäsi* tai *hanki itsellesi jotain uutta* – tunnetaan parhaiten, ja sitä on myös tutkittu eniten (esim. Koivisto 1995). Tutkimukselle aiheutuneet ongelmat, joihin Ikola viittaa, eivät johdu *itse*-sanana refleksiivisestä käytöstä. Hankalaksi kuvattavaksi on osoittautunut *itse*-sanana perusmuoto, jota perinteisissä kielioppikuvauksissa ei pidetä refleksiivisenä. Tämän perusmuodon tai niin sanotun sanakirjamuodon syntaktinen asema ja erilaiset käyttötavat ovat erityisen mielenkiintoni kohteena. Ne juuri tekevät *itse*-sanana syntaktisesti ainutlaatuisen.

Seuraava karjalainen kansansatu *Iče-mie* (Ojansuu 1907: 9–10) havainnollistaa itse-
sanana perusmuodon käyttöä ehkä paremmin kuin monet perinteiset kielioipot.

Mies kohtaa metsässä *biessan* eli pirun ja metsästää yhdessä tämän kanssa. Piru ihailee miestä, on kovin vaikuttunut tämän taidoista ja kysyy häneltä: ”Mi šiul on nimi?” johon mies vastaa: ”Miul on nimi *Iče-mie*.” (Kuva 1.) Myöhemmin piru näkee miehen uudelleen, kannelta soittamassa, ja utelee tämän hyvän soittotaidon salaisuutta: ”Mintäh šie, *Iče-mie*, maltat šoittoa hyvin?” Mies vastaa, että salaisuus on hänen sormissaan: ”Miul’ on šormet oigiat, šiulaz on veärät šormet.” (Kuva 2.)

Kavala mies lupaa suoristaa pirun sormet, jotta tämäkin voisi oppia soittamaan hyvin. Hän halkaisee puupölkyn kiilan avulla, niin että siihen muodostuu rako, ja kehottaa sitten pirua: ”Pane nyt šormet keškeh!” Hyväuskoinen piru työntää sormensa rakoon, jolloin mies vetää kiilan pois ja pirun sormet jäävät puristuksiin. (Kuva 3.) Mies häipyä ja jättää pirun huutamaan apua. Avunhuudot tuovat paikalle pirun lajitoverit, jotka kysyvät: ”Ken šiium pañi ši?” Kun piru ahdingossaan valittaa: ”*Iče-mie*”, toiset pirut ymmärtävät, että heidän toverinsa on aivan itse ja tarkoituksella halkaissut pölkyn ja järjestänyt sormensa puristuksiin. (Kuva 4.)

Kuvat 1–4.
Karjalainen kansansatu *Iče-mie*.

Tarinan loppua ette saa kuulla. Se on liian väkivaltainen tässä kerrottavaksi. Tarinan metakielellinen ”juju” lienee sen sijaan ilmeinen. Se perustuu *itse*-sanän perusmuodon kahteen erilaiseen käyttötapaan ja niiden väliseen jännitteeseen. Itämerensuomalaisen kielten puhujat ovat oivaltaneet tämän jännitteen ja leikitelleet sillä jo kauan ennen kuin kieliopillisia kuvauksia *itse*-sanän käytöstä tai itämerensuomalaisista kielistä ylipäätään oli tehty. Tarinan olemassaolo ja sen useat erilaiset toisinnot ovat osoitus siitä.

itse-sanän perusmuodolla on kaksi erilaista peruskäyttöä. Sitä voidaan ensinnäkin käyttää adnominaalisesti (ks. Penttilä 1953: 523). Tällöin sen avulla korostetaan tärkeää sanaa tai sen tarkoitetta, joka usein on henkilö: *itse kuningas* tai *iče čuari*, *itse herra presidentti*, *itse Sakari Topelius* tai *itse Lenin*. Korostettava henkilö voi olla mytologista alkuperää, ja hän voi olla myös paha tai vaarallinen. Vienankarjalaisessa sadussa metsään eksyneet lapset kohtaavat *iče Ošmon*, lapsia syövän metsänhaltijan (Virtaranta 1971: 29), ja *Seitsemän veljeksien* Simeoni näkee kuuluisassa Saapasnahkatorni-unesaan *itse Lusifeeruksen* (Kivi 1950[1870]: 324).

Kertomuksen hyväuskoinen piru antaa *iče*-sanalle adnominaalisen tulkinnan, jonka mukaan *Iče-mie* on merkittävän henkilön arvonimi. Hänen lajitoverinsa eivät taas ole koskaan tavanneet metsämiestä. Heidän mielestään *iče mie* vastaa kysymykseen, kuinka tai kenen toimesta pirun sormet ovat joutuneet puristukseen. He tulkitsevat *iče*-sanän adverbaaliseksi. Adverbaalinen *itse* (ks. Penttilä 1953: 523; Tuomikoski 1969: 60; A. Hakulinen 1982: 44–45, 56; Ikola 1995; SMS s. v. *itse*) on verbin määrite. Se kertoo, millä tavoin, millä keinoin tai minkälaisen tekijäjoukon voimin toiminta suoritetaan. Se voi tilanteesta riippuen merkitä esimerkiksi *omin päin*, *omin voimin*, *henkilökohtaisesti*, *ilman apua* tai *omin käsin*, kuten esimerkissä 1, jossa ahkera emäntä kertoo, ettei hänen taloudessaan vaatteita tai kankaita milloinkaan ostettu kaupasta, vaan kaikki tehtiin alusta loppuun *ite*.

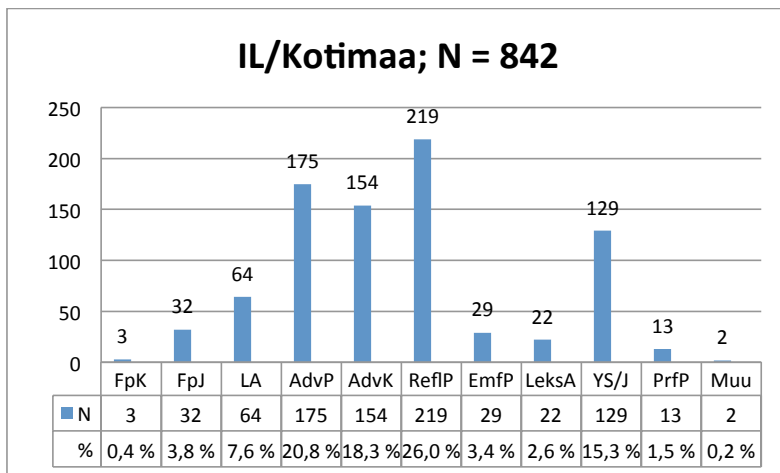
- (1) Mun kotonan on kaik kudottu *ite*. Kaikk kankkaat, ei mittä ole ostettu. Jos mamma näki jotain kaunista kangast, hän koetti siit pruuvi ottaa ja sit hän, koetti *ite* ruvet jäljittelemään koton. Ja housut hän teki *ite* ja paidan hän teki *ite* – – . (SKN-27/Velkua: 28–29.)

Kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä *itse*-sanän perusmuotoa käytetään adverbaalisesti ja adnominaalisesti. *itse*-sanän muun käytön suhteen itämerensuomalaiset kielet voidaan ryhmitellä niin sanottuihin *itse*-kieliin ja *ene*-kieliin. *itse*-kielissä *itse*-sanän taipumusmuotoja käytetään refleksiivipronominina. *itse*-kieliä ovat suomen lisäksi karjala, vepsä ja inkeroinen sekä meänkieli ja kainu eli kveeni. *ene*-kielissä eli virossa, vatjassa ja liivissä *itse*-sana esiintyy ainoastaan perusmuodossa. Näissä kielissä refleksiivipronominina esiintyy kokonaan toinen sanavartalo *en(e)*: *end-*, joka historiallisesti palautuu *hän*-pronominiin. (Ojansuu 1922: 64–66, 72–74; Laanest 1975: 125–127; Koivisto 1995; Remes 2015: 135–136.) Seuraavissa esimerkeissä (seur. sivulla) on esitetty, miltä sama *Uuden testamentin* jae (Matt. 22:39) näyttää käännettynä *itse*-kielille (esimerkit 2–5) ja *ene*-kielille (6–7).

- (2) Rakasta lähimmästäsi niin kuin *itseäsi* (suomi; RK 1938, Matt. 22:39).
- (3) Tykkyä omua lähimmäistäsi niin kuin *iččies* (vienankarjala; *Uuši Šana*, Matv. 22:39).
- (4) Suvaiče lähimästy ku omua *iččie* (livvinkarjala; *Uuzi sana*; Matf. 22:39).
- (5) Armasta ičeis lähembašt, kut *ičtaiž* (vepsä; *Uz' Zavet*, Matv. 22:39).
- (6) Armasta oma ligimest nagu *iseennast* (viro; *Piibel*, Mt. 22:39).
- (7) Sinnõn um ärmastõmõst entš ležglist kui *ižentšta* (liivi; *Ūž Testament*, Mat. 22:39).

Tarkastelen tutkimuksessani erityisesti *itse*-sanan perusmuodon käyttöä mutta myös sen suhdetta refleksiiviseen *itse*-pronominiin. Olen tämän vuoksi koonnut tutkimukseni aineiston *itse*-kielistä eli suomesta, karjalasta, vepsästä ja inkeroisesta. Tärkeä osa tutkimusaineistoani on FINKA-hankkeessa koottu Raja-Karjalan korpus. Se sisältää näytteitä luovutetun alueen Karjalan murteista, joita on toistaiseksi tutkittu vähän.

Pylväsdiagrammi kuviossa 1 havainnollistaa, kuinka *itse*-sanaa käytetään tekstimaisemassa, jota monet meistä päivittäin lukevat. Olen koonnut tämän osa-aineiston seuraamalla *Iltalehden* verkkopalvelun kotimaan uutisia noin neljän kuukauden ajan.

Kuvio 1.

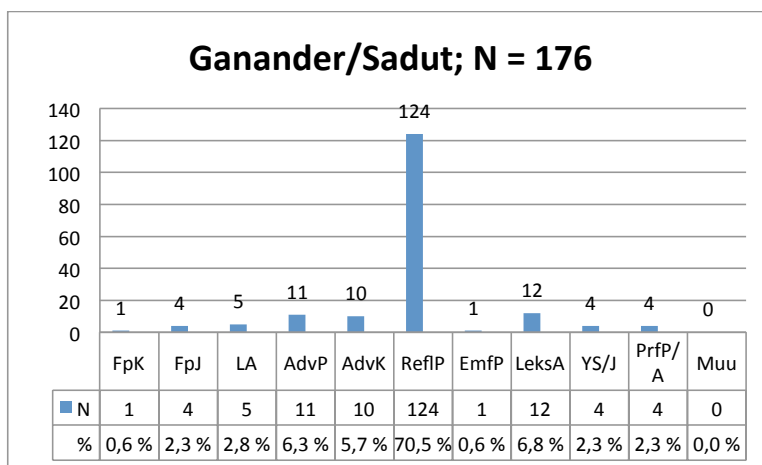
itse-sana Iltalehden verkkolehden kotimaan uutisissa 30.7.–2.12.2011.

Kuvion kolme vasemmanpuoleisinta pylvästä edustavat *itse*-sanadnominiaalista käyttöä. Tärkeää henkilöä korostavana fokuspartikkelina (FpK) – esimerkiksi *itse Sakari Topelius* – *itse*-sana esiintyy tässä osa-aineistossa vain muutaman kerran. Järjestyksessä seuraava ja osuudeltaan hieman suurempi kategoria edustaa *itse*-sanaa niin sanottuna jäsentävänä fokuspartikkelina (FpJ). Tällöin *itse* ei korosta henkilöä vaan sanaa, joka on tärkeä tekstin kuvaaman kokonaisuuden kannalta. Hukkimistapauksesta uutisoidaan esimerkiksi näin: *Miehen asettamista kalaverkoista löytyi veneen airo, ja itse vene löytyi muutaman sadan metrin päästä kaislikosta* (IL/kotimaa

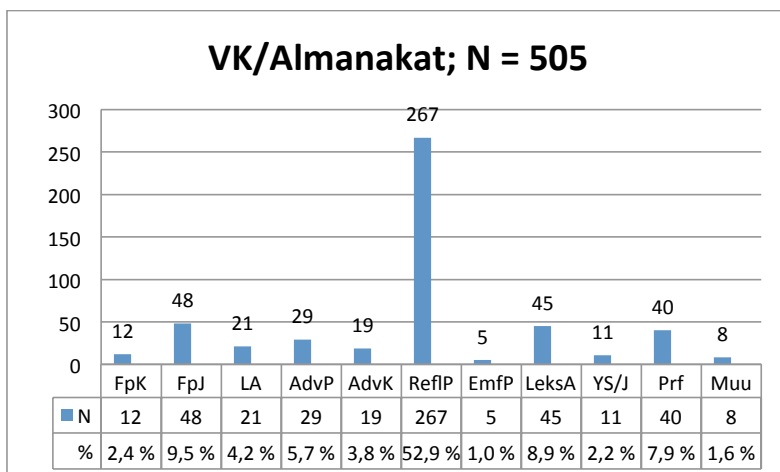
29.11.2011). Adnominaalinen *itse* voi myös esiintyä korostamansa sanan jäljessä: *Mies itse on väittänyt valelääkäriepäilyä mustamaalaukseksi* (IL/kotimaa 15.11.2011).

itse-sanana adverbaalista käyttöä edustavat neljäs ja viides pylvä. Adverbaalinen *itse* voi olla propositionaalinen (Adv-P) eli lauseen sisältöön liittyvä. Autokolaruuutisessa esimerkiksi kerrotaan, kuinka loukkaantunut kuljettaja *käveli itse* (eli 'omin jaloin') *ambulanssiin* (IL/kotimaa 24.11.2011). Adverbaalisella *itse*-sanalla on myös abstraktimpaa käyttöä. Ilmaisussa *itse en ollut paikalla* tai *olen itsekin koiraihminen* ei *itse*-sana toimi konkreettisena tavan määrittäneenä vaan konnektiivina (ks. ISK 2004 § 999–1001), joka liittää lauseen sisällön ympäröivään tekstiin (Adv-K).

Runsaalukuisin kategoria (kuvion korkein pylvä) on *itse*-sanana käyttö refleksiivipronominina (RefP), esimerkiksi seuraavaan tapaan: *Yritin pitää itseäni pystyssä* (IL/kotimaa 30.9.2011) tai *Itsensä vaarantaminen ei sinänsä ole rikollista* (IL/kotimaa 7.8.2011). *itse*-pronominin taiputusmuotoja käytetään myös emfaattisesti eli painottavasti (EmfP). Syksyllä 2011 osa suomen poliitikoista ajatteli, että *Kreikan itsensä kannalta olisi helpompaa, että maa irtaantuisi rahaliitosta* (IL/kotimaa 7.9.2011). Joitain taiputusmuotoja on myös irtautunut taiputusparadigmasta ja leksikaalistunut itsenäisiksi adverbeiksi (L-Adv). Yleisimpiä tällaisia kivetymisiä ovat adverbit *itsessään*, *itseksensä* ja *itsestään*. *itse*-sanana käyttöön vaikuttavat kielimuodon ja historiallinen ajankohdan lisäksi myös tekstin sisältö ja tekstityyppi. Erityisesti perusmuoto on tekstilajisensitiivinen. Pylvädiagrammit kuvioissa 2 ja 3 edustavat samaa kielimuotoa eli 1700-luvun kirjasuomea, mutta ensimmäinen (kuvio 2) kuvaa *itse*-sanana käyttöä kertovassa tekstissä ja toinen (kuvio 3) almanakkateksteissä, jotka ovat luonteeltaan kuvailevia ja ohjeistavia.

Kuvio 2.
itse-sanana käyttö teoksessa *Uudempia Ulosvalituuta Satuja* (Ganander 1784).

Kuvio 3.

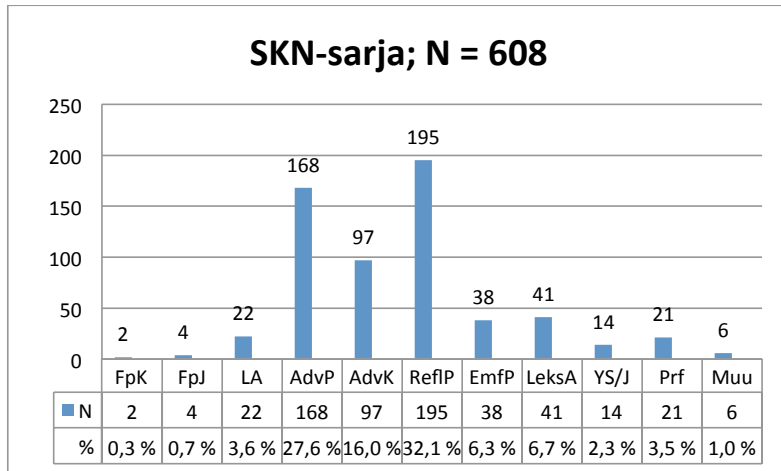
itse-sana käyttökatteissa vuosilta 1705–1806.

Diagrammien keskimmaiset pylväät (ReflP) kuvaavat refleksiivisiä *itse*-sanan esiintymiä, joiden runsaus on tyypillistä kaikille vanhan kirjasuomen teksteille. Haluaisin kuitenkin kiinnittää huomiota *itse*-sanan käyttöön jäsentävänä fokuspartikkelina (ks. toinen pylväs vasemmalta), joka on huomattavasti yleisempää almanakkateksteissä kuin saduissa. Esimerkki 8 on peräisin 1700-luvun almanakkatekstien riistanhoito-ohjeista:

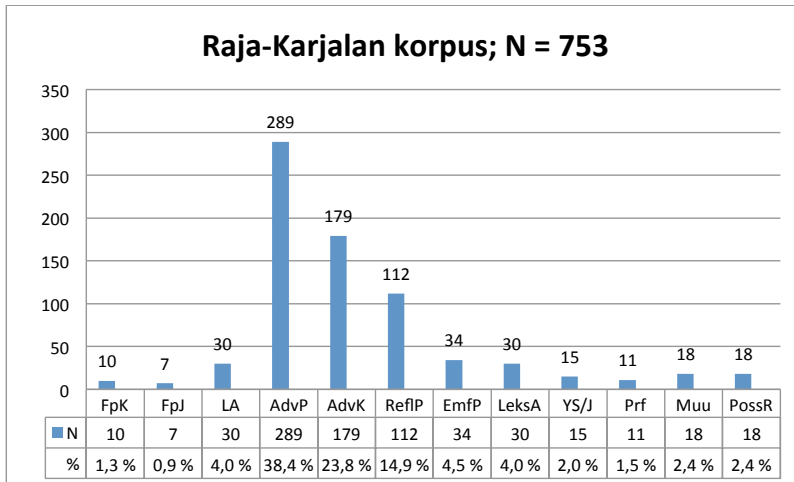
- (8) Nijsä Paickacunnisa, cusa Jänexiä kyllä on, niijn saadaan *heidän Carwoistans* enämbi hindaa, cuin *itze Jänes* maxaa, ja ylitze caxinkertaisesti nijsä Paickacunnisa, cusa Jänexet vähän maxawat (Alm1751-B2a).

Almanakkatekstit sisältävät paljon kuvauksia, ja kuvattavat kohteet puolestaan koostuvat usein osista tai osatekijöistä, kuten esimerkin paikkakunnat, joissa jäniksiä on paljon, jäniksen ”carwat” eli turkki ja siitä saatava hinta, itse jänis sekä paikkakunnat, joissa jäniksistä maksetaan vähän.

Jos osa-aineistot edustavat samaa tekstityyppiä ja teksteissä käsitellään samaa aihepiiriä, erityisesti perusmuodon osalta *itse*-sanan käyttöprofiilit muistuttavat silloin paljon toisiaan, vaikka kysymyksessä olisivat eri kielet. Kuviot 4 ja 5 havainnollistavat *itse*-sanan käyttöä kahdessa murreaineistossa, suomen murteissa ja Raja-Karjalan korpukessa.

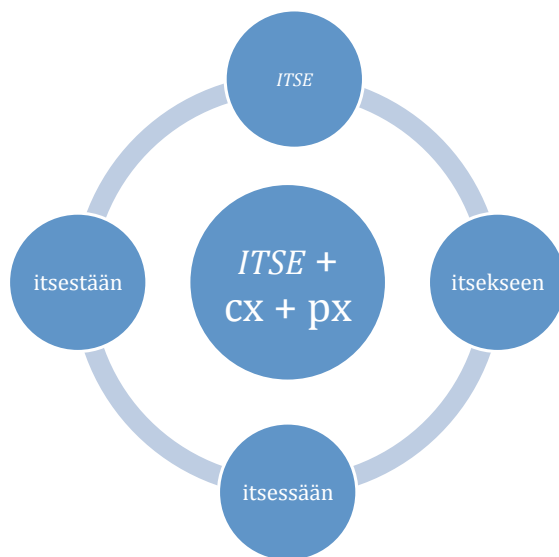
Kuvio 4.
itse-sanan esiintymät käyttökategorioittain Suomen kielen näytteitä -sarjassa.

Kuvio 5.
itse-sanan käyttö Raja-Karjalan korpuksessa.

itse-sanan adverbaalinen käyttö (Adv-P ja Adv-K; ks. kuvioiden neljäs ja viides pylväs vasemmalta) on näissä murreaineistoissa varsin yhteneväistä. Erityisesti propositionaalista *itse*-adverbia käytetään paljon, koska murrehaastattelujen tyypillisiä aihepiirejä ovat luontaistaloudessa eläminen, kädentaidot ja vanhat työtavat. Sen sijaan refleksiivipronominien määrä (ReflP; keskimääräinen pylväs) paljastaa osa-aineistojen edustavan eri kielimuotoja. Rajakarjalaismurteissa esiintyy sekä verbien refleksiivitaivutusta että refleksiivisiä verbijohdoksia, minkä vuoksi *itse*-sanaa ei käytetä refleksiivipronominina yhtä usein kuin suomen murteissa.

itse-sanan perusmuodon suhdetta *itse*-pronominin muihin taivutusmuotoihin voidaan luonnehtia vertaamalla sitä sellaisiin adverbeiksi kivettyneisiin taivutusmuotoihin kuin *itsestään* ('automaattisesti'), *itsessään* ('sinänsä') ja *itseksseen* ('omissa oloissaan'). Nämä adverbit ovat mitä ilmeisimmin lähtöisin *itse*-pronominin paradigmasta. Niille on kuitenkin kehittynyt merkityksiä, joita ei suoraan voi päätellä niiden muodosta. Kuvio 6 havainnollistaa, kuinka ne muodostavat ulkokehän *itse*-pronominin säännöllisille taivutusmuodoille, joihin kuuluu *itse*-vartalon lisäksi sijapäätte (cx) sekä omistusliite (px). Samalle ulkokehälle voidaan merkityksensä ja käyttönsä perusteella sijoittaa myös perusmuotoinen *itse*. Erityisesti adverbaalisena se on syntaktisesti samanarvoinen muiden ulkokehällä olevien muotojen kanssa, ja se kuuluu niiden kanssa myös samaan merkityskenttään. Adverbit *itsestään*, *itseksseen*, *itsessään* ja *itse* esiintyvät kaikki tavan adverbiaaleina, eli ne ilmaisevat, millä tavoin jotain tehdään tai jokin tapahtuu.

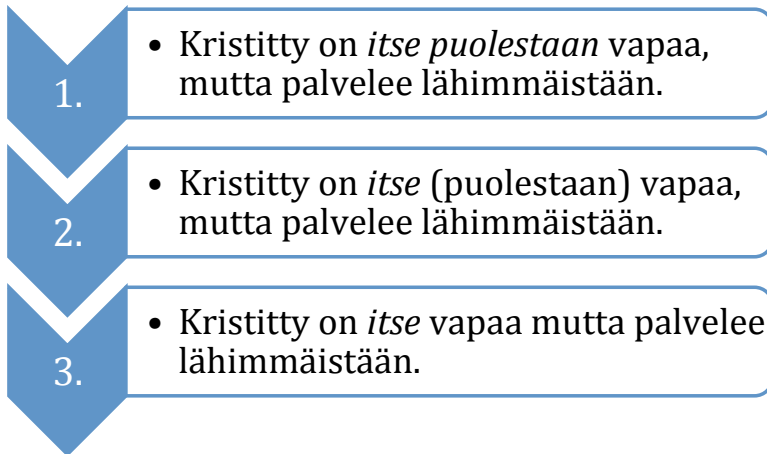

Kuvio 6.
itse-pronominin paradigma ja sen ulkokehälle joutuneet taivutusmuodot.

Kuinka *itse*-sanan perusmuoto on sitten kehittynyt adverbiksi? Tyypillisesti suomensukuisiin kieliin syntyy adverbeja ja muita taipumattomia sanoja, kun jokin nominin taivutusmuoto lohkeaa taivutusparadigmastaan erilleen ja itsenäistyy. Tavallisesti tällaiset sanat ovat kuitenkin kivettyneitä paikallissijoja (esim. *alla*, *alta*, *alle*), muita adverbiaalinen sijoja kuten instruktiiveja (esim. *hyvin*, *oikein*, *väärin*, jostain *käsin*, jotain *päin*) tai sitten sellaisia vanhoja, jo säännöllisestä käytöstä hävinneitä sijoja kuin *s*-latiivit *ylös*, *alas*, *ulos* tai *pois*. On harvinaista, että adverbeja kehittyisi nominien perusmuodoista. (L. Hakulinen 1999; Ojutkangas 2001: 46, 50–51, 68, 72.) Nominatiivin kehittyminen adverbiksi edellyttää erityistä esiintymiskontekstia. Nominatiivimuoto voi esimerkiksi korostaa aluksi jotain toista adverbia, kuten esimerkissä 9, joka on peräisin vuoden 1642 raamatunkäännöksen reunahuomautuksista.

- (9) njn myös on Christitty mones asias wapa *idze puolestans*. Mutta cuitengin hän mielelläns lähimmäistäns autta ja palwele.

Jos alkuperäinen adverbi *puolestans* sitten jää käytöstä pois, sitä korostanut nominatiivi *idze* voi periä sen merkityksen ja tehtävät. Sellaiset sanaliitot kuin *itze puolestans* ja *itze mielelläns* ovat verrattain yleisiä vanhan kirjasuomen teksteissä. Ne ovat ehkä tarjonneet sen siltakontekstin, jonka turvin *itse*-sanana perusmuoto on kehittynyt adverbiksi ikään kuin toisen adverbien ”siivellä”. Kehityskulun mahdolliset vaiheet on esitetty kuviossa 7.

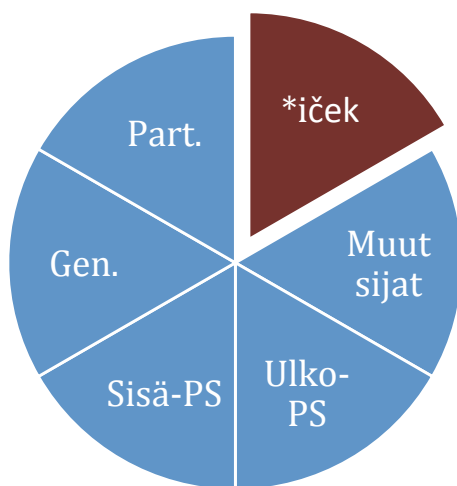

Kuvio 7.

itse-sanana mahdollinen kehitys adverbien korostajasta varsinaiseksi adverbiksi.

Voi myös olla, ettei *itse*-sanana perusmuoto ole nominatiivi alun perinkään. Tähän mahdollisuuteen viittaavat eräät sen äänteelliset piirteet. *itse*-sanana perusmuoto kuuluu ensinnäkin niihin muotoryhmiin, jotka laukaisevat niin sanotun rajakahdennuksen. Esimerkiksi *itsepäinen* ja *itse tehty* äännetään tavallisesti *itseppäinen* ja *itset tehty*. Lisäksi perusmuoto on usein heikkoasteinen niissä kielimuodoissa, joissa *itse*-sana osallistuu astevaihteluun. Esimerkiksi karjalan perusmuodossa *iče* on samanlainen heikko aste kuin genetiivimuodossa *ičen*. Sekä rajakahdennus että heikkoasteisuus viittaavat siihen, että perusmuoto on ollut aikaisemmin konsonanttiloppuinen.

Kadonnut loppukonsonanti on puolestaan voinut olla merkityksellinen aines kuten sijamuodon päätte tai sellaisen osa. Sopiva ehdokas kadonneeksi päätteainekseksi on mielestäni *k*-latiivin päätte (kuvio 8). Tämä ikivanha tulosijan päätte ei ole enää säännöllisessä käytössä, mutta eräisiin sananmuotoihin ja muotoryhmiin se on jättänyt ikään kuin varjon itsestään. Esimerkiksi rajakahdennus verbien A-infinitiivin lopussa (*soittaap poliisille*; *syöät terveellisesti*) oletetaan jäänteeksi *k*-latiivin päätteestä (ks. esim. Saukkonen 1965: 13, 237–241).

Kuvio 8.
itse-pronominin taivutusparadigma ja siitä irronnut *k*-latiivi *iček.

itse-sanan perusmuodon äänteelliset piirteet yhdessä sen nykyisten syntaktisten tehtävien kanssa puhuvat sen puolesta, että perusmuoto palautuu *itse*-pronominin taivutusparadigmasta irronneeseen *k*-latiiviin tai muuhun vastaavaan muotoon, joka on kehittynyt tulosuuntaa ilmaisevasta sijasta tapaa tai keinoa kuvaavaksi verbin määritteeksi.

Lähteet

- ALM = 76 *almanakkaa vuosilta 1705–1806* [tekstikorpus]. Lähdekoodi: [Alm+vuosiluku]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Almanakkatekstejä.) Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/almanakat/almanakat_rdf.xml (6.7.2015).
- BARTENS, RAIJA 1997: Permiläisten kielten ns. refleksiivipronominista. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 87 s. 55–72.
- 1999: *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2000: *Permiläiskielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 238. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Biblia 1642 = *Biblia eli vuoden 1642 Raamattu* [tekstikorpus]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Biblia.) Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/biblia_coll_rdf.xml (23.7.2015).
- GANANDER, KRISTFRID 1784: *Uudempia Uloswalituita Satuja* [tekstikorpus]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Ganander.) Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1784_rdf.xml (6.7.2015).
- HAKULINEN, AULI 1982: *Itse*-sanankäytöstä ja käytöstä. – *Virittäjä* 86 s. 43–57.

- HAKULINEN, LAURI 1999: *Luennot suomen partikkeleista*. Toim. Yrjö Lauranto & Tapani Lehtinen. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- IKOLA, OSMO 1995: *Itse-sanan syntaktinen käyttö suomen yleiskielessä ja murteissa*. – *Sananjalka* 37 s. 25–54.
- IL/kotimaa = Iltalehti. Sähköinen uutispalvelu, kotimaan uutiset. Helsinki: Alma Media Suomi Oy. <http://www.iltalehti.fi/uutiset/> (20.7.2015).
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk/> (20.6.2016).
- KIVI, ALEKSIS 1950 [1870]: *Seitsemän veljestä*. 5. painos. Helsinki: WSOY.
- KOIVISTO, VESA 1995: *Itämerensuomen refleksiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 622. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KR 1933/38 = *Pyhä Raamattu*. Yleisen kirkolliskokouksen v. 1933 käyttöön ottama Vanhan testamentin käännös ja v. 1938 käyttöön ottama Uuden testamentin käännös. Pieksämäki: Suomen kirkon sisälähetysseura.
- LAANEST, ARVO 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn: Eesti NSV teaduste akadeemia, keele ja kirjanduse instituut.
- OJANSUU, HEIKKI 1907: *Karjalan kielen opas. Kielessäytteitä, sanakirja ja äänneopillisia esimerkkejä*. Helsinki: Heikki Ojansuu.
- 1922: *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*. Turun suomalaisen yliopiston julkaisu. Sarja B. Osa I: 3. Turku: Turun yliopisto.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001: *Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 845. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAASONEN, HEIKKI 1908: *Suomensukuisten kansain alkuperäinen käsitys sielusta*. – *Aika* 24 s. 901–909.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- PIIBEL = PIIBEL. VANA TESTAMENT; UUS TESTAMENT. 2013. TALLINN: EESTI PIIBLISELTS.
- REMES, HANNU 2015: *Viron kielioppi*. Helsinki: Finn Lectura.
- RKK = Raja-Karjalan korpus. N. 119 t Raja-Karjalan murreäänitteitä litteroituna. FINKA-tutkimushanke 2011–2014. Itä-Suomen yliopisto.
- SAUKKONEN, PAULI 1965: *Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 137. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SIKALA, ANNA-LEENA – ULYASHEV, OLEG 2011: *Hidden rituals and public performances. Traditions and belonging among the post-Soviet Khanty, Komi and Udmurts*. Studia Fennica 19. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKES = SUOMEN KIELEN ETYMOLOGINEN SANAKIRJA. TOIM. Y. H. TOIVONEN. TUTKIMUSLAITOS SUOMEN SUVUN JULKAISUJA I–VII. 1954–1981. HELSINKI: SUOMALAIS-UGRILAINEN SEURA.
- SKN = *Suomen kielen näytteitä 1–50*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SKN 27 = JÄRVIKOSKI, OLLI 1986: *Velkuan murretta. Suomen kielen näytteitä 27*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 43. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja 1–8*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2008.

TUOMIKOSKI, RISTO 1969: *Asemoisilmaustemme luokittelusta*. Suomi 114: 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Uuši šana. Uuši šana vienankarjalakši. Uusi testamentti vienankarjalakši. Kuottelupainos. Helsinki: Piiplijankiännösintituutti 2011.

Uuzi Sana. Uuzi sana livvikse. Uusi testamentti livviksi. Koitepainos. Helsinki: Biblienkiännändüinstituuutu 2003.

Už zavet. Už zavet vepsän keel. Uusi testamentti vepsäksi. Helsinki: Biblijan kändmižen institut 2006.

Ūž Testament. Uusi testamentti liivin kielellä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1942.
VIRTARANTA, PERTTI (toim.) 1971: *Kultarengas korvaan. Vienankielisiä satuja ja legendoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kuvat satuun *Iče-mie* (Ojansuu 1907: 9–10): Rosa Kansala.

Maria Kok: *Varjon kieliopillistuminen. Itse-sanan paradigman rakenne ja merkityksen kehitys itäisessä itämerensuomessa*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto 2016. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2064-5>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@uef.fi